

Вплив рішень ЄСПЛ на українську судову практику

Олексій СОЛОВЙОВ, адвокат, к.ю.н., юрист МЮФ Gide Loyrette Nouel

Минуло майже десять років від того моменту, коли в Україні почав діяти Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон). Він є досить нетривіальним прикладом української національної законотворчості. Адже ст. 17 Закону проголосила практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд) – міжнародної організації – безпосереднім джерелом національного права. На сьогодні доводиться констатувати, що попри дискусійність норми ст. 17 Закону, українські суди подекуди застосовують правові положення, викладені у рішеннях ЄСПЛ, саме як джерело права. Водночас спостерігається також й тенденція

використання українськими судами рішень ЄСПЛ як певного авторитетного джерела під час тлумачення і застосування норм національного законодавства. Зрештою не можна обійти увагою й таку тенденцію, як визнання в окремих випадках пріоритету правових положень, сформульованих пленумами вищих судових інстанцій, над практикою ЄСПЛ. У цій статті ми наведемо три вибрані приклади з адміністративного і господарського судочинства (далі – *Правозастосувальні ситуації*), які найбільш повно демонструють кожну з наведених тенденцій.

Перша правозастосувальна ситуація зводилася до визначення розміру ставки судового збору за подання адміністративних позовів про скасування рішень суб'єктів владних повноважень, безпосереднім наслідком яких (рішень) є зміна складу майна позивача. Конкретніше, вона полягала у встановленні факту належного виконання заявниками припису ч. 3 ст. 106 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), доказом чого мав стати документ про сплату судового збору у встановленому законом розмірі.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 87 КАС до складу судових витрат обов'язково включається судовий збір, розмір якого встановлюється законом. Відповідно до ч. 3 ст. 106 КАС до позовної заяви обов'язково додається документ про сплату судового збору. Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених ст. 106

КАС, постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 108 КАС). Закон України «Про судовий збір» регулює ставки судового збору під час подання до адміністративних судів, відповідно, позовів майнового і немайнового характеру (п. 3 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»). Проте зазначений закон не конкретизує, до яких саме позовів, майнових або немайнових, належать адміністративні позови щодо протиправності рішень про визнання грошових зобов'язань платників податків. Отже, у розглядуваній ситуації бракувало чіткого припису національного законодавства, який міг бути би застосований суддею. Отже, була нормативно-юридична умова для застосування іншого альтернативного джерела права.

З моменту набуття чинності Закону України «Про судовий збір» (01.11.2011) і до початку 2012 р. судді керувалися усталеною практикою багатьох попередніх років, згідно з якою зазначені адміністративні позови належать до немайнових, що кореспондувало аналогічному розумінню і збоку позивачів. Серед багатьох інших можна назвати постанову Чернігівського окружного адміністративного суду від 14.12.2011 у справі №2а/2570/6095/2011. Отож, не буде перебільшенням стверджувати, що судді адміністративних судів вирішували розглядувану правозастосувальну ситуацію певний час на підставі свого роду усталеного звичаю. Проте, вже починаючи з

січня 2012 р., на підставі рішення ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» адміністративні суди почали у масовому порядку кваліфікувати відповідні позови вже як позови майнового характеру. Прикладом цього є, серед інших, ухвала Миколаївського окружного адміністративного суду від 20.01.2012 у справі №2а-305/12/1470.

Не в останню чергу цей процес був забезпечений авторитетною позицією Вишого адміністративного суду України (далі – ВАСУ), викладеною у листі від 18.01.2012 №165/11/13-12. Як було зазначено у цьому листі, із посиланням на зазначене рішення ЄСПЛ, «звернені до суду вимоги про скасування рішення відповідача – суб'єкта владних повноважень, безпосереднім наслідком яких є зміна складу майна позивача, є майновими».

Друга правозастосувальна ситуація стосувалася вирішення спорів із державними податковими інспекціями щодо визнання останніми у складі витрат, понесених платниками податку на прибуток підприємств, починаючи з II кварталу 2011 р., від'ємного значення об'єкта оподаткування, отриманого виключно у I кварталі 2011 р. (без врахування від'ємного значення об'єкта оподаткування попередніх звітних податкових періодів). Розглядувана ситуація зумовлена недостатньо чітким формулюванням припису п. 3 підрозділу 4 Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України (далі – ПКУ) щодо особливостей

®

Видавництво «Юстиніан» – видавництво юридичної літератури та періодики. Працюємо на українському ринку з 17 грудня 2001 р.

Ми – команда професіоналів, у доробку яких тринадцятирічний досвід роботи в юридичній періодичці. З нами співпрацюють практикуючі юристи, провідні науковці, працівники державних органів, викладачі, адвокати та аудитори. Перевагами нашої продукції є якість, оперативність та практична спрямованість.

Наша продукція:

- ☑ коментовані кодекси;
- ☑ збірки законодавства, аналітики та судової практики з актуальних проблем правового регулювання;
- ☑ періодичні юридичні видання;
- ☑ підручники та навчальні посібники;
- ☑ монографії провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців.

Основним проектом видавництва є «Юридичний журнал» – періодичне юридичне видання, яке не має аналогів в Україні. Часопис аналітико-практичного спрямування для юристів та всіх, хто цікавиться правовою тематикою.

видавнича організація
«ЮСТИНІАН»

урахування від'ємного значення об'єкта оподаткування у 2011 р. Це створювало можливість різного його (припису) тлумачення та, що констатував пізніше ВАСУ, ухвалення різних за змістом судових рішень – як на користь платників податків, так і на користь державних податкових інспекцій (абзац 5 Листа ВАСУ «Щодо застосування пункту 3 підрозділу 4 розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України» №2019/12/13-12 від 13.09.2012).

Припис, призначений для вирішення розглядуваної правозастосуваної ситуації, вже містився безпосередньо у національному законодавстві. Зокрема п. 56.21 ст. 56 ПКУ передбачав, що у разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта припускає неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або органів контролю, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і органу контролю, рішення приймається на користь платника податків. Однак важливість практики ЄСПЛ у контексті Другої ситуації полягала у тому, що саме Страсбурзький суд сформулював вимогу належної чіткості та узгодженості національних законів як передумову їхнього правомірного застосування у разі обмеження майнових прав осіб. Так, у вже зазначеному рішенні «Щокін проти України» суд дійшов висновку, що «... відповідне національне законодавство не було чітким та узгодженим та, відповідно, не відповідало «вимозі якості» закону і не забезпечувало адекватність захисту від свавільного втручання у майнові права заявника».

Досліджені нами постанови адміністративних судів з різних регіонів України дають змогу стверджувати, що у розглядуваній ситуації судді керувалися насамперед приписом п. 56.21 ст. 56 ПКУ. Як приклад можна навести постанову Львівського окружного адміністративного суду від 22.06.2011 у справі №2а-4620/11/1370, постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 24.09.2011 № 2а-13626/11/2670, постанову Полтавського окружного адміністративного суду від 26.10.2011 у справі № 2а-1670/8032/11 та ін. Щодо зазначеного рішення ЄСПЛ, то воно сприймалося у цих постановах швидше як свідчення тієї особливої уваги, що її приділяють судді Страсбурзького суду питанню належного вирішення колізій у національному податковому законодавстві на користь саме платників податків.

Отже, Друга правозастосувальна ситуація могла бути вирішена (й у дійсності вирішувалася) судами України через застосування приписів національного законодавства, що регулюють відповідні правовідносини. Тобто нормативно-юридичної підстави для застосування права положень рішення ЄСПЛ у

справі «Щокін проти України» саме як джерела певного нового права у зазначеній ситуації не існувало. У цьому випадку посилання на рішення Страсбурзького суду у практиці адміністративних судів слід розглядати як свідчення його визнання вітчизняними суддями як важливого мотиваційного аргументу при застосуванні відповідного законодавства. Отже, тут у певному сенсі можна констатувати так би мови-

ти додатковий аргументаційний вплив. Адже, навіть якби взагалі не існувало відповідного рішення ЄСПЛ, то все одно адміністративні суди повинні були вирішувати відповідні справи саме так, а не інакше, відповідно до норм чинного ПКУ.

Третя правозастосувальна ситуація полягала у вирішенні господарськими судами питання про процесуальний статус фізичних осіб, не зареєстрованих як підприємці. Питання зводилося до того, чи може фізична особа – наприклад, як одна із сторін багатостороннього договору купівлі-продажу, укладеного також з юридичними особами – виступати у процесуальному статусі другого відповідача (у відповідному господарському спорі між юридичними особами). Відповідно до ч. 1 ст. 21 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути особи, зазначені у ст. 1 ГПК, до

яких, за загальним правилом, віднесені юридичні особи та фізичні особи-підприємці. Отже, господарське процесуальне право України не допускає наділення фізичних осіб процесуальним статусом відповідача у господарських спорах, окрім випадку їхньої (осіб) реєстрації як підприємців.

Водночас процесуальне законодавство не містить чіткого правила щодо багатосторонніх господарських правочинів за участю

тусу підприємця» (див. постанову Київського апеляційного господарського суду від 18.09.2014 у справі №910/6076/1). Аналогічне твердження міститься й у низці інших рішень у схожих справах, як-от, наприклад, в ухвалі господарського суду Донецької області від 25.10.2011 у справі №30/79пд. Водночас суди звертають увагу на правове положення, сформульоване Пленумом Вищого господарського суду України

фізичних осіб – попри те, що у матеріально-правовому плані останні нерідко набувають аналогічного обсягу прав й обов'язків, що й юридичні особи. Отже, ця правозастосувальна ситуація відзначається тим, що норми національного законодавства, придатні для її вирішення, хоч й існують, але вони є явно неповним, недосконалим. Звідси для належного вирішення такої ситуації виникає потреба у певному джерелі права.

Описана правозастосувальна ситуація неодноразово була предметом розгляду у господарських судах. Вирішуючи її, суди визнають, із посиланням на ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішення ЄСПЛ у справі АГ «Данжвіля проти Франції», що «можливість певного учасника матеріально-правових відносин здобути адекватний свій участі процесуальний статус не може бути поставлена у залежність від наявності або відсутності у такої особи ста-

(далі – ВГСУ). Відповідно до цього положення, брати до розгляду справи в порядку позовного провадження слід у будь-якому випадку лише тоді, коли склад учасників спору відповідає приписам ст. 1 ГПК, а правовідносини, з яких виник спір, мають господарський характер (п. 2 та п. 3 постанови Пленуму ВГСУ №10 від 24.10.2011). У результаті господарські суди все ж відмовляють у відкритті позовних проваджень проти фізичних осіб, які не зареєстровані як підприємці.

Отже, у ситуації неповноти, недосконалості національного законодавства, яке повинно регулювати відповідні правовідносини, рішення ЄСПЛ та постанови Пленуму ВГСУ виступають як два потенційні джерела його (законодавства) конкретизації. Втім господарські суди схильні визнавати пріоритет правових положень, викладених у постановах Пленуму ВГСУ, перед практикою ЄСПЛ.